

Makale Geliş | Received: 21.01.2025
Makale Kabul | Accepted: 12.02.2025
Yayın Tarihi | Publication Date: 28.03.2025
DOI: 10.20981/kaygi.1624011

Ezgi SARIKAYA

Doktora Öğrencisi | Phd. Candidate
Bursa Uludağ Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bursa, TR.
Bursa Uludağ University, Faculty of Literature, Department of Philosophy, Bursa, TR.
ORCID: 0000-0003-1555-0120
ezgisamancioglu@hotmail.com

Hayvanları Koruma Kanunu'ndaki Düzenlemelere Nussbaum'un Yapabilirlikler Yaklaşımı Üzerinden Bir Bakış

Öz: İnsanlar karşısında hayvanların ahlaksal statüsünü nasıl anlamalıyız? Hayvanlara karşı ahlaki sorumluluklarımız neler? Hayvan hakları diye bir kavram mümkün mü? Çalışma, 30 Temmuz 2024'te Türkiye'de Sokak hayvanları yasasına yönelik kabul edilen düzenleme özelinde sokak hayvanlarının akıbetini tartışarak söz konusu soruları genel hatlarıyla ele almaya çalışacaktır. İnsan-hayvan ilişkilerinin nasıl bir ahlaki çerçeveye oturtulması gerektiği konusunda öncelikle tarihsel süreçte değerlendirilerek David DeGrazia, Peter Singer, Tom Regan gibi öne çıkan isimlerle insan karşısında hayvanın durumunun onlar tarafından nasıl anlaşıldığı açıklanacaktır. Yapılacak her felsefi ve kavramsal analizin yasal/hukuksal düzenlemelerini anlamak, yapılan değişikliklerin ve getirilecek önerilerin sorgulanması için elzem görünmektedir. Son kertede Nussbaum'un "yapabilirlikler" kuramından yararlanarak geliştirdiği hayvan haklarına dair düşüncesi incelenerek hayvanların rehabilitasyonu için etkili bir çözüm yolu bulmak adına Nussbaum özelinde bir reform önerisi sunmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hayvan Hakları, Yasa, Martha C. Nussbaum, Yapabilirlik Yaklaşımı, Ahlaki Statü, Eşit Saygı.

A View at The Regulations in the Animal Welfare Law Through Nussbaum's Capabilities Approach

Abstract: How should we understand the moral status of animals in relation to humans? What are our moral responsibilities towards animals? Is such a concept as animal rights possible? The study will try to address these questions in general terms by discussing the fate of stray animals in the context of the regulation adopted for Stray animals law in Turkey on July 30, 2024. First of all, by referring to the historical process about what kind of moral framework human-animal relations should be based on, prominent names such as David DeGrazia, Peter Singer, Tom Regan will explain

how they understand the situation of the animal in front of man. Understanding the legal regulations of each philosophical and conceptual analysis to be made seems essential for questioning the changes made and the proposals to be made. Finally, Nussbaum's idea of animal rights, which he developed using the theory of "capabilities", was examined and it was aimed to present a Nussbaum-specific reform proposal in order to find an effective solution for the rehabilitation of animals.

Keywords: Animal Rights, Law, , Martha C. Nussbaum, Capability Approach, Moral Status, Equal Respect.

Giriş

Tarihsel olarak acı deneyimler gösteriyor ki, insanların çoğu zaman kendilerinden farklı olarak algıladıkları ve "bizden biri" olarak görmeyerek ötekileştirdikleri bireylere karşı ayrımcılık yaptıklarını biliyoruz. Nitekim kölelik konusunu ele alırsak, adil ve ahlaklı bir toplum kurmak adına anayasanın taslağını oluşturanlar, köleliğin ne kadar adil ya da ahlaklı bir tutum olduğunu sorgulamamışlardır. Öte yandan insanın değerini yücelten bir toplum konusunu kaleme alanlar, kimi insanlara nesnelere farksız birer eşya gibi muamele edilmesinde herhangi bir sorun görmeyerek bu sistemden kâr sağlamışlardır. Bu bağlamda insanın insana yaptığı muamele karşısında, hayvanların ahlaki statüsünü görmezden gelen, hayvan karşıtı önyargılar da daha belirgin hale gelmiştir. Genel hatlarıyla hayvanların insanlara benzer şekilde duygular hissedebilen, acı çeken, zaman zaman bilinçli davranan canlılar olduklarının kabulü, hayvan hakları kavramının kurulmasında önemli gerçeklerdir. Buna göre insan haklarına dair temel soruların cevabı tam olarak karşılanmamışken, hayvanların hakları olup olmadığı sorusu da eski ama eskimemiş bir soru olarak karşımızda durmaktadır.

Canetti, "Kim ki hayvanlardan çok bahsediyorsa, insanlar adına utanıyordur" der (Canetti 2014: 112). Geçmişten beri insanların hayvanlara karşı yaptığı muameleler o kadar çeşitlidir ki, çalışmada her türlü hayvan istismarına değinebilmek olanaksızdır. Hayvan hakları savunucularından Tom Regan, bu durumu birçok örnekle özetler: "Organize köpek dövüşleri, balina endüstrisi, Amerika'nın yaban atlarının hali, denizanalarının korunması, "modern" hayvanat bahçelerinin çağdışılığı, yol kenarlarındaki hayvan sergileri vahşeti, Afrika'daki yaban hayatının yağmalanışı, boğa güreşleri, ibadet ve festival adı altında

hayvanların katlanmak zorunda kaldıkları bir yığın eziyet” (Regan 2022: 23). Öte yandan bilimsel ve kozmetik amaçlı deneylerde kullanılan milyonlarca hayvan üzerinde yapılan araştırmalarda yararlar yalnızca olası ve umulur cinstenken, hayvan deneklere verilen zararlar mevcut ve kesindir. Böylece, sayısız araştırma hiçbir sonuç elde edemeden hayvanlara zarar vermektedir (DeGrazia 2006: 157). Diğer yandan hayvanat bahçelerinde doğal bir biçimde uyumlu oldukları durumlardan tamamen farklı durumlarda yaşamaya zorlanan ve hareket özgürlükleri insanların müdahalesi nedeniyle sınırlanmış hayvanlara uygun biçimde bakılabilmesini beklemek gerçekçi değildir. Onların ihtiyacı olan yaşam biçimini sunabilmek olanaklı görünmemektedir. Doğal ortamlarından alınıp hayvanat bahçelerine kapatılan hayvanların, yakalanmaya bağlı olarak acı, korku, endişe ve ıstırap duyduğu varsayılmaktadır (DeGrazia 2006: 134).

İnsanın tahakkümü karşısında hayvanın durumuna başka bir yorum olarak Derrida, “hayvan” kelimesini insanların uydurduğu bir yakıştırma olarak niteler. Hayvan sözcüğü, isim verme hakkını ve yetkisini insanların kendilerinde buldukları bir isimdir. Derrida, hayvanın, insana uygun olduğu varsayılan her şeyden yoksun olarak indirgemeci bir tutumla tanımlandığını söyler (Derrida 2008: 23). Hayvan hakları savunucusu Gary L. Francione hayvanların araç veya eşya statüsünü reddederek hayvanları birer “kişi” olarak görmemiz gerektiğini belirtir (Francione 2008: 191). Amacımız onların çektiği acıyı azaltmak veya koşullarını iyileştirmekten ziyade, hayvanların yiyecek olarak görülmesini, deneylerde kullanılmasını ve eğlence amaçlı görülmesini kullanımını tamamen ortadan kaldırmak olmalıdır. Nussbaum’a göre ise hayvanları “vahşi doğa”da olduğu gibi rahat bırakmamız gerektiği görüşü ne yazık ki günümüz dünyasında reddedilmesi gereken naif ve romantik bir natüralizmdir. Ne yazık ki artık yeryüzünde insanın elinin değmediği hiçbir habitat yoktur (Nussbaum 2018: 180). Tüm bunlar hayvanların çektiği acıyla birlikte insanlara sağladığı faydanın bencil doğasını açığa çıkarmaktadır.

Asıl mesele hayvanlara bu şekilde davranılmasının yanlış olup olmaması değil, onu yanlış yapan nedenlerdir. Bu bağlamda ortaya çıkan soru; hayvanların onlara bu şekilde davranarak ihlal ettiğimiz hakları var mıdır? sorusudur. Öyle ki, hayvanlara karşı yapılan muamele biçimleri insanlara yapılıyorsa haklarının çiğnendiğini düşünerek itiraz edebilirdik. Konu hayvan haklarına geldiğinde Jon Nuttall'ın şu yorumu dikkate değerdir: “Burada kendi bencil amaçlarımız için hayvanları sömürmekten çok, mesele hayvanların sahip olabileceği ayrı ihtiyaçları ve amaçları dikkate almaktaki başarısızlığımızdır” (Nuttall 1997: 205). Bu doğrultuda Sokak Hayvanları yasasına dair düzenlemelerin gerçekten hayvanların yaşamlarını güvence altına alıp almadığı, ihtiyaçlarını gerçekten karşılayıp karşılamadığı konusu gündeme gelmektedir.

Buna bağlı olarak hayvanlara yapılan muamele konusunda bu çalışmada Türkiye’de kamuoyunda tepkilere neden olan sokak hayvanları düzenlemesini, felsefi düzlemde içerik olarak tartışmaya açmak hedeflenmiştir. İnsan, hayvan ve çevre sağlığı gözetilmek kaydıyla oluşturulmuş olan 5199 Sayılı Hayvanları Koruma Kanunu’ndaki değişikliklere bakmak gerekmektedir. Kanunda sokak hayvanları ile ilgili düzenlemeler içeren 17 maddelik yasa teklifi* TBMM’de 30 Temmuz 2024’te kabul edilmiştir. Yeni düzenlemeyle birlikte, mevcut kanunda yer alan “Sahipsiz hayvanların da sahipli hayvanlar gibi yaşamları desteklenmelidir” ve “Sahipsiz ve güçten düşmüş hayvanların 3285 sayılı Hayvan Sağlığı ve Zabıtası Kanununda öngörülen durumlar dışında öldürülmeleri yasaktır” maddesi kaldırılmıştır. Aynı şekilde kanunda yer alan “Tıbbi gerekçeler hariç hayvanlara ya da onların karnındaki yavrularına zarar vermeyi” yasaklayan madde kaldırılarak, öldürmeye teşebbüsün önündeki engel kalkmıştır.

Söz konusu teklifin, hayvanların ötenazisi konulu maddesinde*; “Bakımüne alınan köpeklerden; insan ve hayvanların hayatı ve sağlığı için tehlike teşkil eden ve

* Hayvanları Koruma Kanunu
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5199&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

* (3) Hayvanlara ötenazi yapmak yasaktır. Ancak,

olumsuz davranışları kontrol edilemeyen, bulaşıcı veya tedavi edilemeyen hastalığı bulunan ya da sahiplenilmesi yasak olanlara 11/6/2010 tarihli ve 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanununun 9uncu maddesinin üçüncü fıkrasında belirtilen tedbir uygulanır.** içeriği geçmektedir. Bu ibarede, yasanın nasıl uygulanacağına dair muğlaklık, sokak hayvanlarına karşı toplu kısımların önünü açmaya çalışan bir durum olarak yorumlanmıştır. Çünkü daha önceki kanunda bakıma ihtiyacı olan ya da kısırlaştırılması gereken sokak hayvanları, tedavisi tamamlandıktan sonra alındığı sokağa geri bırakılmaktaydı. Bu amaçlar dışında sokak hayvanlarını toplayıp yerinden etmek kanunen yasaktı. Ancak yeni yasayla sokaktaki tüm köpeklerin toplanarak sahiplendirilinceye kadar barınaklarda bakılması hükmü geçmektedir. Bu durumla birlikte barınak kapasitelerinin yetersizliği nedeniyle çok fazla köpeğin bakımsızlıktan ve hastalıktan öleceği endişesi ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan sonuçla, bu yasanın hayvanları öldürmeyip koruyacağına dair söylemlerin güvenilirliği sorgulanmaktadır.

İlgili maddede geçen “Davranışları insan ve hayvanların hayatı ve sağlığı için tehlike teşkil eden ve olumsuz davranışları kontrol edilemeyen durumlarda veteriner hekim tarafından ötenazi yapılmasına karar verilebilir.” ibaresindeki olumsuz davranışları bulunan hayvanın net bir tanımının yapılmaması, hayvanlara karşı kitlesel ve kurumsal bir zulme kapı aralamaktadır. Nitekim yakın tarihli haberlerde birkaç şehirde şüpheli şekilde ölü bulunan çok sayıda sokak hayvanının “yasayı uyguluyoruz” savunmasıyla yaşamına son verildiği açıklanmıştır. En son Gebze Belediyesi'ne ait Sokak Hayvanları Bakım Rehabilitasyon ve Eğitim

-
- a) Hayvanlara acı ve ıstırap çektiren veya iyileşme durumu bulunmayan hastalık durumlarında,
b) Akut bulaşıcı bir hayvan hastalığının önlenmesi ya da eradikasyonu amacıyla veya insan sağlığı için risk oluşturan durumlarda,
c) Davranışları insan ve hayvanların hayatı ve sağlığı için tehlike teşkil eden ve olumsuz davranışları kontrol edilemeyen durumlarda, veteriner hekim tarafından ötenazi yapılmasına karar verilebilir. Ötenazi işlemi veteriner hekim tarafından veya veteriner hekim gözetiminde yapılır.

* Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/06/20100613-12.htm>

Merkezi'nin önündeki çöp konteynerlerinde yavrular dâhil 51 sokak hayvanının ölüsünün bulunması ve içlerinden kimisinin can çekişiyor halde olması, hayvan hakları savunucuları tarafından yeni düzenlemenin katliam yasası olarak yorumlanmasına neden olmuştur ("Gebze'de Barınağın Çöp Konteynerlerinde", 2024). Ek olarak 2004 yılına kadar Türkiye'de hayvan haklarına ilişkin hukuki bir düzenleme bulunmaması da dikkat çekicidir. Bu bağlamda yeni düzenlemenin içeriğini tartışmak ve insanın hayvan karşısında mutlak olarak özel bir yere konmasının nedenlerine, hayvan istismarını meşrulaştıran etkenlere bakmak gerekmektedir.

1.Tarihsel Süreç İçerisinde Hayvanlara Yönelik Felsefi Düşüncelere Kısa Bir Bakış

Tarihsel olarak baktığımızda genellikle insanlarla hayvanlar arası kurulan hiyerarşik bölünmeler, çoğunlukla "hem hayvanların yaşamının değersizleştirilmesi hem de insanlığın öneminin abartılması üzerine bina olmuşlardır" (Ryan 2022: 41). Barry'nin aktardığına göre geçmişte kimi felsefecilerin, hayvanların hiç de ahlaken nazara alınma gibi bir iddialarının olamayacağını, onların tamamen insanın hizmetindeki "nesnelere" olduklarını ve dolayısıyla insanların onlara muamele etme tarzını ahlakın sınırlandırmadığını düşündükleri doğrudur (Barry 2018: 374-375). Bugün bu görüş geçerli olmasa da, hayvanların doğru anlamda ahlaki özneler olarak ele alınıp alınmadığı konusu tartışmalıdır. Artık çoğu teorisyen, hayvanların hissedebilir varlıklar olduğunu, acıyı ve hazzı hissedebildiklerini, dış dünyaya karşı tepki verdiklerini kabul etmektedir (Barry 2018: 375).

İnsan-hayvan ilişkilerinin nasıl bir ahlaki çerçeveye oturtulması tartışmalarının tarihinin genellikle hayvanların aleyhine sonuçlandığı öngörülebilirdir. Zira Eski Yunan dünyası her şeyin ölçüsü olarak insanı merkeze almış, Hıristiyanlığın Eski Ahit'ten tevarüs ettiği yaratılış öyküsü hayvanları açıkça insanın hizmetine sunmuş, Aydınlanma düşüncesi daha da ileri giderek özellikle Descartes'ın etkisiyle hayvanların acıyı hissetme kabiliyetinden yoksun birer

makineden ibaret olduğunu iddia etmiştir (Ongun 2020: 3918) Ryan'ın aktardığına göre Batı felsefesinin tarihi, hayvanların kapasitelerinin ne olduğu, onlara nasıl muamelede bulunulabileceği ve genel manada daha aşağıda varsayılan konumlarına dair düşünüşte etkide bulunmuş olan *antroposantrik* (insan-merkezli) düşünme biçiminde hayvanların esaretine dair çok sayıda örnek sunar (Ryan 2022: 17).

Eski Yunan dönemine göz attığımızda Aristoteles, *Politika*'da insanın arı veya diğer sürü hayvanlarından daha fazla politik bir hayvan olduğunu öne sürer. (Aristoteles 2020: 1253a7). Ona göre hayvanlar arasında konuşma yeteneğine sahip olan sadece insandır. Acı ve hoş olanı bildiren ses, hayvanlarda mevcut olsa da, faydalı ve zararlı olanı, adil olan ve olmayanı ifade etmeye yarayan konuşma yeteneği insanlara özgüdür (Aristoteles 2020: 1253a7). Aristoteles'in hayvanlarla ilgili bakış açısı, onların kadınlar gibi, erkeklere hizmet etmek için yaşadığı yönündedir (Ryan 2022: 18) Antik Yunan'da bu görüşe katılmayanlar arasında hayvanların insanların reenkarnasyonu olabileceğini düşünen Pythagoras ile hayvanların bir ölçüde akıl yürütebildiklerini düşünen Theophrastos yer almaktadır. Ama sonraki Batılı felsefecilerin çoğu Aristoteles'in hayvanların tek rasyonel varlık olan insanın kullanımı için var olduğu düşüncesine katılmaktaydı (DeGrazia 2006: 14).

İncil, Tanrı'nın insanları kendi suretinden yarattığını ve bizlerin –hayvanlar da dâhil- doğal kaynakları kendi amaçlarımız için kullanmakta serbest olduğumuzu vurgulayarak Aristoteles'in görüşünü daha da güçlendirmiştir. Orta Çağ'da Augustinus ve Aquinolu Tomasso gibi Hıristiyan felsefecileri hayvanların akıl yürütme yetisinden yoksun olmalarının onların alt seviyede olmalarını haklı çıkardığı iddiasının altını çizdiler ve bu tez o zamandan beridir de çoğu Hıristiyan tarafından kabul edilmektedir (DeGrazia 2006: 14-15). Batı felsefesi, on yedinci yüzyılda Descartes ile başlayıp on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar uzanarak insanın üstünlüğü görüşünü büyük ölçüde benimsemekte ve böylece Hıristiyanlık dininin etkisini yansıtmaktaydı.

17. yüzyıl Avrupası'nda düşünceleriyle döneme hâkim olan Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma* adlı eserinde düşünen bir varlık olarak insanı otomatikleşmiş hayvanlardan ayıran özellikler üzerinde durur. Maymunun ya da akıl sahibi olmayan bir başka hayvanın organlarını ve dış görünüşünü andıran makineler olsaydı bunların hayvanlarla aynı doğada olmadıklarını düşündürecek bir emare olmayacağını ileri sürer. Aynı şekilde bedenlerimizle benzerlik taşıyan ve eylemlerimizi taklit eden makineler var olsaydı yine de bunların hakiki insanlar olmadıklarını saptamak için kanıtlar bulacağımızı belirtir (Descartes 2018: 84). Söz ve işaretleri birleştirerek kullanmak yani sözleri uygun bir düzende bir araya getirip, bunlarla anlamlı düşüncelerini anlatacağı bir konuşma oluşturması insana özgüdür. Böylelikle Descartes, hayvanların hiç zekâyâ sahip olmadığını ve organlarının yapısına göre eylemde bulduklarını ispatlamış olduğunu savunur (Descartes 2018: 86). Bu açıdan Descartes, doğanın bir parçası olan hayvanları akıl yürütme ve konuşma yetisinden yoksun olan organik makineler şeklinde değerlendirmeyi doğal bulmuştur (DeGrazia 2006: 16). Görüldüğü üzere dil ve bilgiye erişimiyle öne çıkan insanın karşısında hayvan, Kartezyen bakış açısında eylemlerini kendi doğasına göre gerçekleştiren makine sıfatına sokulmuştur. Hayvan hakları savunucularından öne çıkan isim Tom Regan, Descartes'ın savı karşısında dünyanın farkında olmanın, bir dili kullanma yetisine bağlı olmadığını savunarak karşı çıkar (Regan 2022: 104). Diğer yandan Thomas Hobbes, John Locke, Immanuel Kant ve diğer filozoflar, hayvanların genel kavramları kavrama kapasitesi ya da akıl yürütme gibi belirgin bir ahlaksal statü için gerektiği varsayılan bazı niteliklerden yoksun olduklarını inkâr etseler de, hayvanlara algılama yetisini ve hisleri atfetmişlerdir (DeGrazia 2006: 16).

Modern bilim alanında hayvanlara yönelik düşüncelerimize en büyük katkı, insanların diğer hayvan türlerinden türediklerini gösteren Charles Darwin'in on dokuzuncu yüzyıldaki çalışmalarıyla gelmiştir (DeGrazia 2006: 17). Singer'ın aktardığına göre, 1871'de, birçok bilim insanı onun genel evrim kuramını kabul etmeye başladıktan sonra, Darwin, *The Descent of Man*'i (İnsanın Türeyişi) yayımladı

ve böylece kendi türümüz ile insan dışı hayvanlar arasındaki ilişkiyi kavrayışımızda bir devrim yaşandı. Kuramı destekleyen bilimsel kanıtların ağırlığı fark edildikten sonra, canlılar arasındaki yüce konumumuzu ve hayvanlar üzerindeki tahakkümümüzü haklı göstermek için ileri sürülen eskimiş gerekçelerin neredeyse tamamı şüpheli hale geldi. Darwin'in teorisi, entelektüel olarak bir devrim yaratarak insanların artık Tanrı'nın özel olarak kendi suretinde yaratmış olduğu ve diğer hayvanlardan ayrı yer verdiği canlılar olmadıklarının, tam tersine hayvan olduklarına yönelik fikirlerin artmasına yol açtı (Singer 2018: 312-313).

Doğu geleneğinde durumun nasıl olduğuna göz attığımızda ise Jainizm, Hinduizm ve Budizm'de şekil bulan Hint geleneklerinin tümü de, bir biçimde, hiçbir canlıya zarar verilmemesini ve tüm yaşam formlarının kutsallık taşıdığını savunan *ahimsa* doktrinini kabul etmektedir; bu gelenekler ayrıca reenkarnasyon inancını da paylaşmaktadır. Jainizm ve Budizm'e inananlar, canlı varlıkların birbirine bağımlılıklarını vurgular, etyemezliği önerir ve geleneksel hayvan kurban etme uygulamalarına karşı çıkarlar (DeGrazia 2006: 18). Diğer bazı toplumlarda ise hayvana yönelik saygı prensibi kabul edilse de, onların öldürülmelerine ve tüketilmelerine izin verildiği bilinmektedir.

Görüldüğü üzere geçmişten beri hayvanların genellikle insanlara atfedilen dili kullanma beceresi, muhakeme yeteneği, benlik bilinci gibi birtakım vasıflardan mahrum oldukları düşüncesi, onların türler arası eşitlik konusuna dâhil olmalarının önünde engel teşkil etmiştir. Hayvanlarla ilişkili sorular ve sorunlar üzerine çalışan bilim insanları, hem insan istisnailiğini yani üstün bir tür olduğumuz inancını eleştirmek hem de hayvanların, en iyi ihtimalle değersizleştirilmiş, en kötü ihtimalle de ihmal edilmiş olan temsilleri, hayatlarını ve çıkarlarını titizlikle araştırmak suretiyle *antroposantrizme* karşı koyma amacını paylaşırlar (Ryan 2022: 29). Sanayileşme ve kapitalizmin yükselişi, hayvanların metalaştırılmasına yol açmış ve teknolojik ilerlemeler; gıda üretimi, bilimsel ve tıbbi araştırmalar, eğlence, moda, evcil ve yaban hayvan ticareti gibi çeşitli alanlarda insanların hayvanlar üzerinde

daha fazla kontrol sahibi olmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler, endüstriyel hayvancılık, kürk ve deri üretimi, hayvan deneyleri ve hayvanat bahçeleri ve eğlence parkları gibi hayvan sömürüsüne dayanan uygulamaların, endüstrilerin artmasını ve yaygınlaşmasını kolaylaştırmıştır (Kaya 2024: 3).

Ek olarak hayvanların korunması, bakımı veya tedavisine yönelik ilgi binlerce yıl öncesine dayanıyor da olsa 18. yüzyıl öncesine kadar hayvanların refahına odaklanan herhangi bir toplumsal hareket olmamıştır (Kaya 2024: 127). Hayvan hakları hareketi, temel olarak canlı hayvanlar üzerinde deney yapılmasına gösterilen tepkiler nedeniyle ortaya çıkmıştır ve bu minvalde hayvanlar hakkındaki çağdaş tartışmalar farklı konularda şekillenmiştir.

2. Hayvanlara İlişkin Hak, Ahlaki Statü, Eşit Saygı Konularında Çağdaş Tartışmalara Genel Bir Bakış

Haklar mefhumunun kapsamının genişlemesiyle birlikte Barry'nin aktardığına göre haklar artık sadece devlet faaliyetlerine karşı bir korunak olarak değil de, devletin insan ihtiyaçlarını karşılmasına ilişkin meşru talepler olarak değerlendirilmektedir (Barry 2018: 342-343). Hak sahipliği kategorisi genişleyerek insanların hak sahibi olabileceği düşünülürken, bugün hayvan haklarından da bahsedilmektedir. Hayvanların hukuki niteliğinin ne olduğu konusundaki ilk atılım, 15 Ekim 1978 tarihinde kabul edilen Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi (Universal Declaration on Animal Welfare) nin 4.maddesinde hayvanların yaşama hakkına sahip olduklarının kabulü ve 14.maddesinde hayvan haklarının da insan hakları gibi kanun düzeyinde koruma mekanizması ile düzenlenmesi sonucu ortaya çıkmıştır (Uyumaz 2016: 139-140). Hayvan hakları düşüncesinin üstlendiği misyon, hayvanın insandan daha aşağı bir ahlaki statüye sahip olduğu görüşüne karşı çıkmaktır. Hayvanların hakları olduğunu kabul eden kesim, hayvanlar üzerinde deneyler yaparak, onları spor adına avlayarak, kamuya açık alanda hayvanat bahçelerinde sergileyerek, kürkleri için öldürerek bu hakları ihlal ettiğimizi

düşünürken, diğer bir kesim ise hayvanların insanlar gibi haklarının olmadığını ve onlara insan gibi davranmamakla yanlış yapmış olmadığımızı iddia etmektedir.

Eğer hayvanların bizimle aynı haklara sahip olmadığını söyleyeceksek, en azından insanlarla hayvanlar arasında bu meseledeki farkların ne olduğunu söylememiz ve bu farklılıkların bir ahlaki fark yaratıp yaratmadığını göstermemiz gerekir (Nuttall 1997: 208). Mesela DeGrazia'ya göre dil bir kişinin farkında olma durumlarının sözel ifadesinde kesinlikle gerekli olsa da, dilin her zaman ve hatta tipik olarak bu durumlara sahip olma için gerekli olduğunu düşünmek anlamsızdır (DeGrazia 2006: 81). Aynı şekilde cins ve ırk farklılıkları, temelinde yatan insan olma benzerliğini etkilemez. Böylelikle bizim için bir kadının bir erkek kadar insan olduğu ya da tam tersi veya bir siyahın bir beyaz kadar insan olduğu ya da tam tersi tamamen bellidir. Ama bizim için daha az açık olan konu, insanda onları kişi yapanın ne olduğu, yani kişilerin belirleyici niteliklerinin ne olduğudur. Bu konuyu açığa kavuşturma gerekliliği, insanların sahip olduğu, onlara karşı yükümlü olduğumuzu düşündüğümüz davranış biçimini belirleyen nitelikleri belki bazı hayvanların da taşıyor olabileceği kaygısından doğar. Eğer durum buysa, o zaman hayvanlara da insanlara davrandığımız gibi davranmakla yükümlü hale gelmiş oluruz, yani hayvanların da insanlarla aynı hakları vardır diyebiliriz (Nuttall 1997: 209).

İnsanlar karşısında hayvanların ahlaksal statüsünü nasıl anlamalıyız? sorusu hayvanların kendilerini nasıl anladığımızla ilişkili bir sorudur (Degrazia 2006: 13). Hayvanların ahlaksal statüsü hakkındaki tartışmalar genellikle hayvanların birçoğunun sezgiye sahip oldukları biçimindeki sağduyuya dayanan varsayımda bulunmaktadır (Degrazia 2006: 23). Şu soru ortaya çıkmaktadır. Hayvanlar adına ihlal ettiğimiz hakları var mıdır? DeGrazia, hak kavramının ahlaksal statü anlamını ele alarak, hayvanların en azından bir ölçüde ahlaksal statüleri olduğunu, sırf insanlar kullanabilsinler diye var olmadıklarını ve bu nedenle, kendi iyilikleri açısından hayvanlara iyi muamele edilmesi gerektiği çıkarımını yapar. Eşit düzeyde saygı anlamının ise bunun, bir kişinin haklara sahip olduğunu söylemek o kişinin

eşit düzeyde saygıyı hak ettiği anlamını taşıdığını aktarır. Bu da demektir ki, o kişinin çıkarları herhangi bir kişinin kıyaslanabilir çıkarları kadar önemlidir. Böylece, köpeklerin insanlarla eşit saygıyı hak ettiklerini söylemek, örneğin, bir köpeğin acı çekmekten kaçınmadaki çıkarının, ahlaksal açıdan, herhangi bir insanın acı çekmekten kaçınma çıkarı kadar önemli olduğunu varsaymaktır. Ancak hayvan yetiştirme alanında, hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda, boğa güreşi ve rodeolarda, hayvanların yer aldığı pek çok sirk gösterisinde ve hayvanat bahçelerindeki sergilemelerde, avcılığın hemen hemen tümünde ve hayvanların kullanıldığı daha birçok uygulama ve kurumlarda hayvanların çıkarları söz konusu edildiğinde eşit saygı prensine yaklaşmamaktayız (DeGrazia 2006: 39).

Şöyle bir durum da vardır ki, kırkayaklar, sümüklüböcekler ve amipler de dâhil olmak üzere, kelimenin tam anlamıyla bütün hayvanların eşitliğinden kastediliyorsa, hayvanlar lehine ahlaksal eşitlikten söz etmek elbette inandırıcı değildir. Zira bu türden yaratıkların sezgiye sahip oldukları kuşkuludur. Sezgiye sahip olan ve olmayan hayvanlar arasındaki hattı kesin olarak bir yere yerleştirmek zor görünmektedir. Sezgiye sahip olmak, verilen dürtüye tepkide bulunma kapasitesinden daha öte bir şeydir; sezgiye sahip olmak, en azından bazı duygulara sahip olma kapasitesidir. Duygular da, hem acı ve mide bulantısı gibi hissedilen duyuları hem de korku ve coşku gibi duygusal durumları içerir. Sezgi sahibi tüm varlıklar farkında olma durumlarına sahiptir. Örneğin, sezgiye sahip bütün hayvanlar muhtemelen, en azından acı ve zevk veren duyuları hissedebilir (DeGrazia 2006:69). Omurgasızların olası sezgi gücü konusunda büyük bir belirsizlik bulunsa da, kanıtlar, bütün omurgalılar dâhil olmak üzere birçok hayvanın acıyı hissedebildiğini kuşkuya yer bırakmayacak bir biçimde göstermektedir (DeGrazia 2006: 68).

Dolayısıyla DeGrazia'ya göre kesin olan bir şey varsa, o da hayvanların acı içindelermiş gibi davrandıklarıdır. Ona göre bu üç davranış tipinden herhangi biri en azından acıyı çağrıştırmaktadır: 1. Tehlikeli bir dürtüden kaçınmak ya da kaçmak

(örneğin, keskin bir nesneden pençeyi çekmek); 2. Tehlikeli bir olay sonrasında destek aramak (örneğin, bağırarak); 3: Bedenin aşırı yıpranmış ya da yaralı bir bölümünü dinlenip iyileşmesi için kendi haline bırakmak (örneğin, gerili bir kası hareketsiz bırakıp diğer uzuvları kullanmak). Böcekler de dâhil olmak üzere hayvanların büyük bölümü ilk kısımda anlatılan davranışları sergilerler (DeGrazia 2006: 71).

Hayvanlarla ilgili tartışmalara öncülük eden isimler arasında, Peter Singer ve Tom Regan, hayvan refahı (Singer) ve hayvan hakları (Regan) tartışmalarında öne çıkmıştır. Hayvanlara yönelik kötü muamele biçimlerini irdeleyen Peter Singer, *Hayvan Özgürleşmesi* adlı kitabının ana fikrinin, canlılara salt türlerinden dolayı ayrımcılık uygulamanın bir tür önyargı olduğu ve ırk temeline dayalı ayrımcılık gibi ahlakdışı ve savunulamaz bir yaklaşım oluşturduğunu belirtir (Singer 2018: 361). Özellikle endüstriyel hayvancılığın ve bilimsel deneylerin hayvanlar üzerindeki etkilerini inceler. Hayvanlara nasıl muamele edeceğimizi düzenleyen etik kurallarda ve yasalarda köklü sorunlar olduğunu ortaya koyar. Geçmişin ahlaksal yaklaşımları düşüncemize ve uygulamalarımıza öylesine derinden nüfuz etmiştir ki, kendimize ve diğer hayvanlara ilişkin bilgilerimizin değişmesinden bile etkilenmemektedir (Singer 2018: 320).

Singer, Bentham'ın faydacı yaklaşımını temel alarak, bir varlığın herhangi bir menfaate sahip olmasının tek şartının, acıyı ve hazzı hissetme kapasitesi olduğunu savunur. Diğer insanlara karşı ahlaki yükümlülüklerimizi onların acı çekebilme kapasitesine dayanarak temellendirirken, yine acı çekebilen varlıklar olan hayvanları ahlak alanına dâhil etmememiz Singer'a göre irrasyonel ve tutarsız bir tutumdur. Singer bu tutumu "türçülük" olarak adlandırır. Türçülük, kendi türümüzden olan varlıkları hiçbir rasyoneş gerekçeye dayanmadan, yalnızca bizimle aynı türden oldukları için kayırmak demektir ve Singer'a göre tıpkı ırkçılık gibi ortadan kaldırılması gereken bir ayrımcılık türüdür (Çekem 2023: 461). Buna göre Singer, İnsanların ve hayvanların hissettiği benzer şiddetteki acıların eşit derecede

görülmesini ve bu acıların önlenmesi veya mümkünse asgari seviyeye indirilmesi gerektiğini belirtir. Bütün varlıkların çıkarları eşit derecede önemli sayılmalıdır. Ona göre bir varlığın acı çektiği durumda bu acıyı önemsememek için hiçbir ahlaksal gerekçe öne sürülemezdir. Eşitlik ilkesi, acı çeken varlığın doğasından bağımsız olarak, bu acının herhangi başka bir varlığın çektiği benzer bir acıyla eşit tutulmasını şart koşar (Singer 2018: 55). İnsan dışı hayvanların acı hissetme kapasitesi olduğuna inanmamızı gerektirecek nedenleri üç farklı ampirik temele dayandırır: Davranışlar; “İnsanlar acı çekerler, hayvanların da insanlar gibi acıyı hissetmeyi sağlayan sinir sistemleri mevcuttur.”, Sinir sistemlerinin doğası; “Acı kaynaklarına maruz kaldıklarında bunlara tepki vermektedirler” ve Acının evrimsel yararlılığı; “Singer’ın aktardığı bir raporda acının evrimsel değeri inceleniyor ve “kesinlikle biyolojik bir yarara” sahip olduğu sonucuna varılıyor” (Singer 2018: 351). Acı çekme kapasitesi, evrimde bir türün varlığını sürdürme ihtimalini artırır, çünkü türün bireylerinin organizmaya zarar verici durumlardan kaçınmasını sağlar (Arıkan 2016: 13).

Singer’a göre insanlarla hayvanlar arasında önemli farklar olduğunu kabul etme olgusu, temel bir ilke olarak eşitliğin insanın dışında hayvanları içine alacak şekilde genişletilmesi gerektiğini savunmamızı engellememelidir (Singer 2018: 47). Bir grup için geçerli olan temel eşitlik ilkesinin başka bir grubu da içine alacak şekilde genişletilmesi, her iki gruba da tıpatıp aynı şekilde muamele etmemiz ya da her iki gruba da birebir aynı hakları tanımamız gerektiği anlamına gelmez. Bu durumun gerekip gerekmediği her iki grubun üyelerinin doğasına bağlı olarak düşünülmelidir. Ona göre temel eşitlik ilkesi, eşit ya da özdeş muameleyi değil, eşit önemsenmeyi gerekli kılmaktadır (Singer 2018: 48) Bir faydacı olarak Singer, sonuçlara vurgu yapar ve temel bir ahlak ilkesi olarak, çıkarların eşit derecede önemsenmesi ilkesinin keyfi bir biçimde sadece kendi türümüzün bireyleriyle sınırlandırılmayacağını savunur (Singer 2018: 39). Hayvanların haklara değil, çıkarlarının zarar görmemesine ihtiyaçları vardır.

Tom Regan ise, hayvanlara yapılan muameleyi çarpıcı şekilde özetler: "Hayvanlar boğuluyor, boğazlanıyor ve açlıktan öldürülüyor; uzuvları parçalanıp iç organları eziliyor; yakılıyorlar, radyasyona maruz bırakılıyorlar ve deneysel ameliyatlarda kullanılıyorlar; onlara şok veriliyor, tecrit koşullarında büyütülüyorlar, kitlesel silahlara maruz bırakılıyorlar, kör ediliyor ya da sakat bırakılıyorlar; kalp krizi, ülser, felç ve havale geçirmeleri sağlanıyor; tütün dumanı solumaya, alkol içmeye, eroin ve kokain gibi çeşitli uyuşturucuları yutmaya zorlanıyorlar" (Regan 2022:269). Regan, en basit haliyle hayvanların hakları olduğunu ve bunun onların saygın muamele görmeye hakları var demek olduğunu aktarır. Ona göre sadece iyi davranmak ya da zulümden kaçınmak yeterli değil, hayvanları ister gıda, giyim, eğlence ya da ister araştırma amacıyla sömürüyor olalım, kafeslerin genişletilmesi değil, tamamen boşaltılması gerektiğini savunur (Regan 2022: 28).

Öte yandan Regan'ın aktardığına göre, spor etkinliklerinde sömürülen hayvanların sayısı bugün yüz milyonları bulmaktadır (Regan 2022: 205). Ona göre avcılıkta, rodeoda, taşı yarışında, ya da aralarında at yarışı, horoz dövüşü, boğa güreşi ve kızak yarışını da sayabileceğimiz benzeri aktivitelerin hiçbirinde "spordan" eser yoktur. Bunlar olsa olsa, Regan'ın yorumuyla insan hükümranlığının, insan sömürsünün, insan tamahkârlığının ve insan zalimliğinin örnekleridir. Hayvan haklarına saygının olduğu bir yaşamda bu tür barbarlıklara yer yoktur (Regan 2022: 228).

Hayvanların deneylerde kullanılmasına ilişkin görüşleri sorulduğunda, çoğu insan, onların kullanımından sağladığımız önemli tıbbi faydalarla ilgili bir şeyler söyler. Regan şu soruya dikkat çeker; kamu sağlığındaki gelişmelerin tümünü, hatta büyük çoğunluğunu "hayvan deneklerin" kullanımına mı borçluyuz? Öyle olsa bile, "Bizim sağladığımız yararlar, onlara verdiğimiz zararları haklı çıkarır mı?" şeklindeki ahlaki soruya yanıtı ne olacak (Regan 2022: 229)? Ona göre bu amaçlar için hayvanları kullanmanın eskimiş bir yöntem olması bir yana, onlarsız amaçlarımıza ulaşmamızı sağlayacak daha üstün yöntemler de mevcuttur.

Regan, hayvanların acı çekmesine dair önemli gerçeğe ek olarak onların yaşamın öznesi olduğunun altını çizer. Onların da insanlara benzer bir yaşam evreleri vardır. Bir hayvan hakları savunucusu olarak istediği şeyin insanların hayvanlara feci şeyler yapmaktan vazgeçmesi olduğunu belirtir (Regan 2022: 20). Ona göre “hayvanların hakları olup olmadığı, tek bir sorunun doğru yanıtlanmasına bağlıdır: Bir yaşamın öznesi olan hayvanlar var mıdır? Kendimize dair bu soruyu sormamız gerektiği içindir ki, hayvanlar hakkında bu soruyu sormak durumundayız” (Regan 2022: 85).

İnsanın dışında milyarlarca hayvan arasında, dünyanın ya da kendi başına gelenlerin bilincinde olan var mıdır? Eğer varsa, onların başlarına gelenler, başka herhangi birinin umurunda olsun olmasın, kendileri için önem taşır mı? Eğer bu kriterleri karşılayan hayvanlar varsa, onlar bir yaşamın özneleridir denilebilir. Bir yaşamın özneleriyseler, tıpkı bizim gibi onlar da haklara sahiptir. Bir yaşamın öznesi olmak söz konusu olduğunda, hepimiz aynıyız. Bir hayatın öznesi olmak, Regan için kendi içinde bağımsız bir değere sahip olmak adına gerekli ve yeterli bir ölçüt olarak açığa çıkar.

Peki, bir yaşamın öznesi olmak neden önemli bir fikirdir? Çünkü Regan için bu fikir, göz önüne aldığımız diğer olasılıkların başaramadığını başarır. Bu fikri oluşturan özgün nitelikler bütünü bizlerin ahlaki eşitliğine anlam kazandıran bir biçimde hepimizi eşit kılıyor. “Ahlaki açıdan her birimiz eşitiz, çünkü her birimiz eşit derecede biriyiz; bir şey değil; her birimiz bir yaşamın öznesiyiz, öznesiz bir yaşam değil” (Regan 2022: 81). Pek çok farklılığımıza rağmen, ahlaki haklarımız aynıdır. Bunlar bizlerin sahip olduğu en önemli şeylerin, yani yaşamlarımızın, bedenlerimizin ve özgürlüğümüzün korunmasına hizmet ederler.

Regan bir ortaklığa daha dikkat çeker. İnsan yaşamının kökenini, insan yaşamının nasıl başladığını sorguladığımızda iki ihtimal belirir. Birincisi, insan hayatının Tanrı'nın yaratımıyla ortaya çıkmış olabileceğidir; bu doğruysa, diğer hayvanlar da dâhil öteki canlı formlarının kökeni ve gelişimini anlamaksızın kendi

varoluşumuzu kavrayabiliriz. İkincisi, insan yaşamının, elbette ki her aşamasında Tanrı eliyle yönetilen uzun bir evrimsel değişim sürecinin ardından ortaya çıkmış olabileceğidir; bu doğruysa, varoluşumuz, diğer hayvanlar da dâhil başka yaşam formlarının ortaya çıkışı ve gelişimiyle birlikte anlaşılmalıdır (Regan 2022: 90). Sahip olduğumuz eşit haklar, bir yaşamın öznesi olan bireyler olarak eşit olmamızla açıklandığına göre ve diğer memeliler de bir yaşamın öznesi olarak bizim gibi olduklarına göre, varılacak yargı açıkça ortadadır. Buna göre hayvanların da, saygın muamele görme hakkı dâhil olmak üzere hakları vardır (Regan 2022: 93).

3. Tüm Canlılar İçin “Onurlu” Bir Yaşamı Savunan Nussbaum’un Yapabilirlikler Yaklaşımının Genel Hatları

Ülkemizde ve dünya genelinde hayvanları koruma, hayvan haklarının içeriğini yeniden oluşturma ve girişte bahsedilen hayvanlara yönelik her türlü muamele ile ilgili düzenlemelerin iyileştirilmesi adına Nussbaum’un yapabilirlikler yaklaşımı önemli görünmektedir. Martha C. Nussbaum, “Yapabilirlik Yaklaşımı” adını verdiği yaklaşımıyla sadece insanlar için değil, tüm canlılar için “yaşanabilir” bir dünya kurabilmenin arayışındadır. Nussbaum’un Amartya Sen ile birlikte geliştirdiği “Yapabilirlikler Yaklaşımı”ndan türettiği adalet kuramı, insan onuruna yaraşır bir yaşamın nasıl mümkün olacağı konusunda normatif bir kuram olarak ortaya çıkar. Yaklaşımındaki ana tema gerçekte insanların ne yapabilir oldukları sorusu üzerinden şekillenir. Nussbaum’un ifadesiyle kalkınma ve politika dünyasında artık yeni bir kuramsal paradigma ortaya çıkmıştır. “İnsani Gelişmişlik” ya da “Yapabilirlikler Yaklaşımı” olarak adlandırılan bu yeni model basit bir soruyla işe başlar: İnsanlar gerçekte neler yapabilir ve ne olabilirler? Önlerinde ne gibi fırsatlar vardır? Bu modelin insan yaşamının ve insani çabanın kendi karmaşıklığına yanıt verecek donanıma sahip yeni bir yaklaşım olduğunu belirtir (Nussbaum 2018:12). Buna göre “insani sorunların aciliyetini koruduğu ve kabul edilmesi mümkün olmayan haksızlıkların ve insani eşitsizliklerin yaşandığı çağımızda ihtiyacımız olan bu karşı kuram, Yapabilirlikler Yaklaşımıdır” (Nussbaum 2018: 14).

Bunun insan onuruna yaraşır bir yaşamın gerçekleştirilmesi için sıraladığı ve birazdan değinilecek on merkezi yapabilirlik listesinin her bir kişiye sağlanmasıyla olabileceğini savunur.

“Yapabilirlik Yaklaşımı” Amartya Sen'in *Eşitsizliği Yeniden İncelemek ile Özgürlük Olarak Kalkınma* adlı çalışmalarında önerdiği politik/ekonomik programın kilit kavramıdır. Nussbaum kavramı, “yapabilirlikler” şeklinde kullanır; “insanların yaşam kalitesini oluşturan önemli unsurların hem çoğul hem de nitelik bakımından birbirinden farklı olduğunu” vurgulamak ister: ona göre bireylerin hayatı sağlık, bedensel bütünlük, eğitim ve öteki yönleri eğilip bükülmeden tek bir ölçüye indirgenemez (Nussbaum 2018: 34). Nussbaum, insanların olduğu kadar, insan haricindeki hayvanların da yapabilirlikleri olduğunu düşünür. Yani ona göre yaklaşım hem insanlar hem de hayvanlar için adalet, temel hak ve özgürlüklere dair bir kuram oluşturmak bağlamında geniş düşünülmüş bir temele sahiptir.

Yapabilirlikler yaklaşımı her bir bireyi amaç olarak ele alır; bu konuda sorulacak soru ise toplam ya da ortalama bir esenlik rakamı üzerine değil, her bir insana sunulan fırsatlar üzerine olmalıdır. Yaklaşımın odak noktası tercih ve özgürlüktür, zira toplumların insanlar için yapacağı en önemli iyilik geniş bir yelpazede bir dizi fırsat sunarak onlara özgürlük sağlamaktır; bireylerin bu fırsatları değerlendirme konusu onların tercihidir (Nussbaum 2018: 34-35). Yaklaşım, toplumdaki derin toplumsal adaletsizlik ve eşitsizliklerle ilgilenir, özellikle de ayrımcılık ve yok sayılmanın sonucu olarak zaafılara odaklanır. Nussbaum bu yaklaşımıyla hükümetlere, güttükleri kamusal politikalar bağlamında acil görev üstlenmeleri, bireylerin yaşam kalitesini iyileştirme yönünde çağrıda bulunur (Nussbaum: 2018: 35). Yapabilirlikler yaklaşımı, insan doğasının ne olduğuna dair bir kuram değildir, normları insan doğasına içkin olanlar üzerinden okumaz. Tersine, baştan beri değerlendirci ve etikdir; insanların yapabilirlik olarak geliştirebileceği pek çok beceri arasından hangilerinin değerli olduğunu sorgular (Nussbaum 2018: 45).

İnsanların içinde hareket edip eyledikleri hayatın çeşitli alanlarını dikkate alan toplumsal adalet yaklaşımı, “İnsan onuruna yakışan bir hayatın neler gerektirdiği”ni sorar. Nussbaum, on kalem şeklinde sıraladığı Merkezi Yapabilirlik’e ihtiyacın olduğunu belirtir. Geniş kesimin hemfikir olduğu tanım uyarınca hükümetlerin görevi insanların onurlu ve asgari bir gelişmeye imkân verecek bir yaşam sürmelerini sağlamak ve ahlaki bir siyasi düzende bütün yurttaşları için aşağıdaki on Merkezi Yapabilirlik’i bir asgari eşik olarak hayata geçirmektir. Bunlar:

- 1) Yaşam: insanın ömrünün sonuna kadar yaşayabilmesi,
- 2) Beden Sağlığı: üreme sağlığı da dâhil, insanın sağlığının her açıdan yerinde olması,
- 3) Bedensel Bütünlük: insanın bir yerden bir yere özgür şekilde gidebilmesi, güvende hissetmesi,
- 4) Duyular: hayal gücü ve düşünce, eğitimle donanmış şekilde bunları yapabilmesi
- 5) Duygular: insanın kendi dışındaki şeylerle ve insanlarla bağ kurabilmesi,
- 6) Pratik akıl: insanın iyi olanı kavrayabilmesi ve kendi hayatını planlarken eleştirel bir bakışa sahip olabilmesi,
- 7) Bağlanma: insanın başka insanlarla birlikte yaşayabilmesi, başkasının içinde bulunduğu durumu anlayabilmesi, insanlara değer açısından herkesle eşit ve onurlu kişiler olarak davranılması,
- 8) Öteki Türler: insanların hayvanlarla, bitkilerle ve doğayla ilişki içerisinde ve onları gözeterek yaşayabilmesi,
- 9) Oyun: insanın diğerleriyle gülüp oynayabilmesi, eğlenceli faaliyetlerde bulunabilmesi,
- 10) Kişinin çevresine yönelik denetimi: a) Siyasi katılım ile ifade özgürlüğü b) Maddi, mülk edinebilmesi, eşit iş arama hakkı, iş arkadaşlarıyla karşılıklı saygı dayalı ilişki kurabilmesi (Nussbaum 2018: 50-51)

Nussbaum’un toplumsal adalet konusuna yaklaşımının temel iddiası şudur: “belirlenmiş on yapabilirlik alanının her birinde bütün yurttaşlara başlangıç olabilecek bir eşğin üzerinde bir imkân sağlanması insan onuruna saygı gereğidir” (Nussbaum 2018: 52). Toplumsal adalet açısından on kalem yapabilirliğin yurttaşların tamamına ulaştırılıyor olması zorunlu koşuldur. Her bir yurttaşın on yapabilirlik kaleminin tümünde en az eşik seviyesinin üzerine yükseltilmesi için çalışılmalıdır. Gelir ve maddi zenginliğe odaklanan kamu politikalarının her ihtiyacı karşıladığını iddia etmek yerine, her bir ihtiyaca tek tek eğilmesinden yana olmamız gerektiğini savunur (Nussbaum 2018: 76). Yapabilirlikler listesi, insan onuru söylemini merkezine alan eleştirel ve normatif bir tartışma sürecinin ortaya koyduğu doğal bir sonuçtur. Listedeki kalemler, bilerek soyut ve genel

belirlenmiştir. Her ülke, belirli sınırlar içinde kalmak kaydıyla, tarihlerini ve özel şartlarını dikkate alarak farklı şekilde yapacaktır.

Yapabilirlikler yaklaşımı ile uluslararası insan hakları hareketi birbiriyle yakından ilintilidir. Nussbaum'un yorumladığı şekliyle Yapabilirlikler Yaklaşımı, insan hakları yaklaşımının bir türüdür. İkisinin ortak temelinde bütün insanların insan olma temelinden kaynaklı özlük hakları ve bu haklara saygı gösterip desteklemenin toplumun en temel görevi olduğu fikri vardır. Nussbaum'un yaklaşımında hayvan hakları da teslim edildiği için insan hakları yaklaşımından daha geniştir. İnsan hakları modeli toplumsal cinsiyet, ırk vb. konularda yetersiz olmakla eleştirilmekte, Yapabilirlikler Yaklaşımı bu eksikliklere çözüm bulmaya çalışmaktadır. İnsanlarla öteki türlerin hakları arasındaki ilişkisini de net olarak ifade eder: Duyguları olan bütün canlılar adalet temelinde hak sahibidir, trajik çatışmalar tür içinde çözümlenmelidir, hiçbir çatışmanın olmadığı bir dünya için çalışılmalıdır (Nussbaum 2018: 80). İnsanın yapabilirliğini destekleyecek her türlü görev şirketlere, uluslararası kurum ve anlaşmalara ve elbette bireylere düşmektedir. Devletin görevi, insanların onurlu bir yaşam sürmelerini asgari düzeyde sağlamaktır. Devletler kimi görevlerini özel kuruluşlara devretse de, nihai anlamda toplumun temel politik yapısı olan devlet, yapabilirlikleri güvence altına almaktan sorumlu tek yapıdır (Nussbaum 2018: 81). Devlet bazı insan hakları modellerinin düşündüğü gibi engel olmak değil, insanların yapabilirliklerini etkin bir şekilde desteklemelidir. Ona göre temel hakların çoğunluğun baskısından korunmasını güvence altına almak, yazılı olsun olmasın, bütün anayasaların önceliği olmalıdır.

Nussbaum'a göre "klasik sözleşme kuramları, mevcut bütün toplumsal yapıların servet, sınıf ve ayrıcalıklar üzerine kurulmuş yapay hiyerarşilerce oluştuğunu bulgulayarak işe başlar" (Nussbaum 2018: 104). "İnsanların bu tür yapay üstünlüklerini ellerinden alırsak acaba nasıl bir toplumda olmayı seçerler?" sorusu değerlidir. Rawls'un ünlü *Özgün Konum (orijinal pozisyon)* dediği şey de

bunun bir örneğidir. Ancak bu deney daha tasarlanma aşamasında- Rawls'un ki de dâhil bütün sözleşme kuramlarının yaptığı gibi- katılanların fiziksel ve zihinsel güçlerinin aynı olduğunu varsayar (Nussbaum 2018: 104).

Nussbaum'a göre Rawls'un adalet kuramı modern siyaset felsefesinin ulaştığı en büyük başarılarından biri olsa da Rawls'un düşüncesinde ciddi fiziksel ve bilişsel engeli olan insanlar *Özgün Konum*'dan çıkarılmış, Düzenli Bir Toplum'daki yurttaşların yapabilirlik tanımına dâhil edilmemiştir. Rawls, bu insanların ihtiyaçlarının toplumun temel ilke ve yapılarını seçerken başta dikkate alınmayacağını, onlarla daha sonra ilgileceğini söyler. Rawls açıkça anlaşma ve sözleşmelere girmeyen insanlara siyasi adalet borcumuz olmadığını düşünmektedir. Yani engelli insanların birçoğunun adalet meselesi onun açısından karara bağlanmamış tartışmaya açık bir konudur (Nussbaum 2018: 105).

Nussbaum'un aktardığına göre Rawls, hayvanlarla olan ilişkilerimizin de akli yetilerinin olmaması dolayısıyla adalet sorunu içermediğini düşünür. Dolayısıyla ona göre hayvanlara karşı ahlaki görevlerimiz olmakla birlikte, politik bir görevimiz yoktur. Nussbaum'a göre ise duygulara sahip ve mücadele içinde olmaları hayvanların adalet sorununu gündeme getirmeye ve bu kuramı anlama ya da değerlendirme yetileri olsun olmasın, hayvanları siyasi adalet kuramının öznesi kılmaya yeterdir (Nussbaum 2018:105-106). Nussbaum'un hayvanlar hakkındaki savunusu şu şekildedir: "Ben tüm hayvanların (belki sünger gibi duygu ve hareketten yoksun olanları dışarda bırakabiliriz) adaletin öznesi olduğunu ve yasa ve kurumlardan saygı görmeyi ve desteklemeyi hak eden (kendi türlerine özgü faillikleriye bağlantılı) bir onurları olduğunu apaçık şekilde savunuyorum" (Nussbaum 2018: 106).

Nussbaum için İnsanın yapabilirlikleri öncelikli odak noktasıdır ancak insanlar insan haricindeki yaratıklarla da ilişki kurduğu için, bu yaratıklar yalnızca araçsal olarak değil, değerli bir ilişkinin tarafı olarak hedef tanımına girmelidir. Duygulara sahip olan tüm canlıların yapabilirlikleri kendi başına hedeflenmeli ve

hepsi yapabilirliklerle belirlenmiş eşik seviyelerinin üzerine erişebilmelidir. Bitkiler de dâhil, canlıların tümünün yapabilirlikleri, ekosisteminin bir parçası oldukları için değil, kendi başlarına birer varlık oldukları için kapsanmalıdır. Ekosistemin bütün türlerin yapabilirlikleri kendi içlerinde amaç oldukları hesaba katılmalıdır (Nussbaum 2018: 176). Öteki türlerle ve doğayla ilişki kurmak insana has bir davranış olsa da öteki varlıklar yalnızca araç olarak değil, ilişkinin tarafı olarak da hesaba katılmalıdır.

Bütünsellik adına, hayvanların yalnızca acı çekmemeleri değil, hareket edebilmeleri, dostça ve saygılı bir muamele gördükleri bir hayat yaşayabilmeleri gibi unsurlar topluca dikkate alınmaktadır. Daha genel anlamda, Nussbaum'un Yapabilirlikler Yaklaşımı hayvanları zevk ya da acı nesnelere olarak değil, birer fail olarak görmektedir. Bu kavramsal fark sayesinde, hayvanların hayatta kalma çabalarına ve faaliyetlerine karşı saygı duymak mümkün olabilecektir (Nussbaum 2018: 178). Bu bağlamda Nussbaum, onur/saygınlık söylemini genişletmemiz gerektiğini savunur. Sadece insan onuruna özgü hayatlara değil, duygulara sahip olan çok çeşitli canlıların onurlu bir şekilde sürdüreceği yaşamlar hakkında konuşmaktayız.

Yapabilirlikler Yaklaşımı her bir hayvan türünü kendi başına onurlu kabul eder; bu onura saygı gösterme görevi kendimize karşı görevlerimizden türetilemez. Sorumluluğumuz tıpkı insanda olduğu gibi, öncelikle ve en başta her bir canlı bireye karşı olmakla birlikte, hayat formlarının niteliğini belirlemede türlerin önemli payı unutulmamalıdır. Yapabilirlikler listesi, her bir yaşam formuna titizce yaklaşmayı ve her birinin yaşam formuna uygun koşulları geliştirmeyi amaçlamalıdır (Nussbaum 2018: 179).

Sonuç

2004 tarihli Hayvanları Koruma Kanunu'nda yer alan Türkiye'de Sokak hayvanlarını aşılama, kısırlaştırma ve yaşam alanlarında onlara gereken imkânı sağlama konusu belediyelerin sorumluluğundayken, yasanın yeterince

uygulanmaması ve denetimsizlik yüzünden hayvanların yaşamları tehdit altına girmiştir. Sokaklardan belli belirsiz nedenlerle toplatılacak hayvanları barınak koşullarında sağlıklı bir yaşamın beklediği düşüncesi hayli gerçekdışı görünmektedir.

Maddede geçen “insan ve hayvanların hayatı ve sağlığı için tehlike teşkil eden ve olumsuz davranışları kontrol edilemeyen” tanımındaki muğlaklık, sokakta yaşayan köpeklerin herhangi bir olumsuz bahaneyle karşı karşıya kalıp uyutulmasıyla sonuçlanabilir. Kabul edilen düzenlemeyle bir taraf köpeklerin saldırısı sonucu yaralanan insanların haberlerini gerekçe göstererek radikal bile olsa somut adımlar atılmasını talep etmektedir. Diğer taraf ise konuya hayvan hakları perspektifinden taviz verilmeden bakılmasından ısrarcı olmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma hedefine ülkemizde bir arada yaşama kültürüyle var olan sokak hayvanlarının yaşamını tehdit etmeden çözüm önerilerinin neler olabileceği konusuyla yaklaşmıştır.

Türkiye’de hayvanlarla ilgili düzenlemelerde idari ve teknik yapı açısından iki önemli eksiklik denetimsizlik ve yaptırımların yetersiz olmasıdır. Denetimle ilgili birimlerin sağlıklı bir yapısının olmaması, hayvan refahını korumaya dair özel bir denetim kurumunun yokluğu, hayvanlara yapılan kötü muamelelere karşı hapis cezalarının istisnai durumlarda kullanılması ve idari para cezalarının ise kişiler açısından caydırıcı olmaması önemli yetersizliklerdir (Arıkan 2016: 220). Burada sorun, kime daha çok değer verdiğimiz değil, hissetme yetisine sahip canlılara birer meta ya da başkalarının amaçlarına götürecek araçlar olarak muamele etmenin ahlaken meşru olup olmadığıdır. Singer’ın ifadesiyle kamuoyunda hayvanlara karşı bir ilgi yaratmayı güçleştiren sorunlar arasında çözülmesi en güç olanı belki de “önce insanlar gelir” ve “hayvanlarla ilgili herhangi bir sorun ciddi bir ahlaksal ve siyasal sorun olarak insanlarla ilgili bir sorunla kıyaslanamaz” varsayımıdır (Singer 2018: 329). Keza Regan, Amerika’da hayvanların “kanunlarla korunması” konusunun bir aldatmacadan ibaret olduğunu savunur. Ona göre “her şey yolunda”,

“tüm hayvanlar korunuyor” çünkü “ilgili yasalarımız var” dedirten sözde güven duygusunun, katı gerçekler karşısında uçup gittiğini söyler. Bu durumun nedenleri arasında vakit darlığı, tıbbi eğitim ve öğretim yetersizliği, siyasi çıkar çatışmaları gibi nedenler sıralar (Regan 2022: 193). Gerçekten de kendi yaşam hakkımızın peşine düşerken hayvanlar hakkındaki tartışmalara, felsefi düşüncelere ve yönetmeliklere ne kadar hâkimiz? sorusunu sormak elzem görünmektedir.

Bu bağlamda bakış açımızı Nussbaum'un argümanı doğrultusunda geliştirirsek, Yapabilirlikler yaklaşımı hem insanlar hem de hayvanlar adına adalet, temel hak ve özgürlüklere dair bir kuram oluşturmak bağlamında geniş düşünülmüş bir temele sahiptir. Bu yaklaşımla, içinde birçok türden canlının gelişmeye imkân bulacağı bir dünyada bütün varlıklar için “onurla varoluş”un kapsamını genişleten bir dünya öngörebiliriz. Zira Nussbaum'un ifadesiyle duygulara sahip ve mücadele içinde olmaları hayvanların adalet sorununu gündeme getirmeye ve bu kuramı anlama ya da değerlendirme yetileri olsun olmasın, hayvanları siyasi adalet kuramının öznesi kılmaya yeterdir (Nussbaum 2018: 105-106). Hayvanları siyasi adalet kuramının öznesi olarak gören Nussbaum bir tarafa, ne yazık ki ülkemizde yürürlükte olan mevzuatta hayvanların eşya olmadığına ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır (Uyumaz 2016: 145-146).

Dünyada ve ülkemizde pozitif hukuk düzenlemeler içinde, doğrudan ya da dolaylı olarak da olsa, hayvanların korunmasına ilişkin pek çok hukukî düzenlemeden bahsetmek mümkündür. Ancak, bu düzenlemeler, güncel hayvan hakları ilkelerini hayata geçirmek bakımından yeterli değildir (Uyumaz 2016: 174). Bu bağlamda nasıl ki geçmişte insanlar, hakları giderek daha geniş gruplara yaymak için uğraştıysa ve dezavantajlı kesimlere karşı (örneğin siyahlara yapılan ayrımcılık gibi) sonradan kazanılan haklar varsa, hayvanlar adına da köklü bir çözüm sağlanabilir ve ilk olarak eşya niteliğinden çıkmasına dair emredici bir düzenleme yapılabilir. Böylelikle insan hakları kavramının zamanla genişleyebilen kapsamı, hayvanlara yönelik hak anlayışının da gelişeceği anlamına gelebilir.

Nussbaum hayvanların adaletin öznesi olduğunu ve yasa ve kurumlardan saygı görmeyi ve desteklemeyi hak eden bir onurları olduğunu ve hayvanların yalnızca acı çekmemeleri değil, hareket edebilmeleri, dostça ve saygılı bir muamele gördükleri bir hayat yaşayabilmelerini dikkate alır. Yapabilirlikler Yaklaşımı hayvanları zevk ya da acı nesnelere olarak değil, birer fail olarak görmektedir. Bu kavramsal fark sayesinde, hayvanların hayatta kalma çabalarına ve faaliyetlerine karşı saygı duymak mümkün olabilecektir (Nussbaum 2018: 178). Buna paralel olarak Regan'a göre, her türlü hayvan sömürsünü bugün ortadan kaldırmamız da, yakın gelecekte buna kısmen son vermeyi başarabiliriz. Bunun, belli başlı ulusal hayvan hakları grupları arasında sağlam bir işbirliğinin ve bu grupların tabanını oluşturan tek tek hayvan hakları savunucularıyla birlikte etkin, onurlu bir mücadelenin yürütülmesiyle mümkün olduğunu savunur (Regan 2022: 278-279).

Gerçek tevazu, hiçbirimizin olağanüstü varlıklar olmadığımızı kabul etmeyi gerektirir (Regan 2022: 274). Bu sebeple insanın doğaya egemen olma arzusunun içine hapsolmuş hayvanların sistemli biçimde yoksunluğa uğratıldığı dünyanın bizim için yaratılmış olduğu efsanesini bir kenara bırakıp etik düşüncenin gücünün türümüze özgü çıkarıcılığın önüne geçebileceğine inanmamız gerekir. Bu doğrultuda hayvanlara yapılan muamelelere ilişkin kurumsal bir görevlendirme ve sivil toplum kuruluşlarıyla bağlantıya geçerek bakanlık bünyesinde ayrı bir birim kurulabilir. Hayvan ticaretinin sonlandırılması, aktif bir kısırlaştırma seferberliğinin başlatılması, evcil hayvan üretiminin yasaklanması ve hayvan sahiplendirme yönteminin teşvik edilmesi için gerekli çalışmalar yürütülebilir. Bilim camiasında hayvanların kullanılmadığı test yöntemlerinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar geliştirilebilir. Çünkü bir grubun baskıya karşı sesini yükseltme ve örgütlenme gücü ne kadar azsa, baskıya maruz kalma olasılığı da o kadar güçlüdür. Hayvanlar ne yazık ki kendi hakları için seslerini yükseltemeseler ve mücadele edemeseler de biz onların sesi olmak durumundayız.

A View at The Regulations in the Animal Welfare Law Through Nussbaum's Capabilities Approach

Summary

Ezgi SARIKAYA

Phd. Candidate

Bursa Uludağ University, Faculty of Literature, Department of Philosophy, Bursa, TR

ORCID: 0000-0003-1555-0120

ezgisamancioglu@hotmail.com

Introduction

Accordingly, while the basic questions about human rights have not been fully answered, the question of whether animals have rights or not remains an old but timeless question. The treatment of animals by humans since the past is so varied that it is impossible to mention all kinds of animal abuse in this study. Derrida says that the animal is defined in a reductionist manner as lacking everything that is assumed to be suitable for human beings (Derrida 2008: 23). Animal rights advocate Gary L. Francione rejects the status of animals as tools or objects and states that we should see animals as "persons" (Francione 2008: 191).

Accordingly, this study aims to discuss the regulation on stray animals, which has caused public outcry in Turkey, on a philosophical level in terms of the treatment of animals. A 17-article bill containing regulations on stray animals was adopted by the Turkish Grand National Assembly on July 30, 2024. The article on euthanasia of animals in the proposal in question reads as follows: "Of the dogs taken to the nursing home, the measure specified in the third paragraph of Article 9 of the Veterinary Services, Plant Health, Food and Feed Law No. 5996 dated 11/6/2010, which poses a danger to the life and health of humans and animals, whose negative behaviors cannot be controlled, who have infectious or incurable diseases, or whose adoption is prohibited, shall be applied." The ambiguity in this phrase regarding how the law will be implemented has been interpreted as a situation that tries to pave the way for mass slaughter of stray animals.

1. A Brief Overview of Philosophical Thoughts on Animals in the Historical Process

Historically, the hierarchical divisions between humans and animals have often been "based on both the devaluation of animal life and the exaggeration of the importance of humanity" (Ryan 2022: 41). According to Barry, it is true that some philosophers in the past thought that animals could have no claim to moral consideration at all, that they were purely "objects" in the service of human beings, and therefore morality did not limit the way humans treated them (Barry 2018: 374-375).

Looking back to the ancient Greek period, Aristotle argues in the *Politics* that humans are more of a political animal than bees or other herd animals (Aristotle 2020:1253a7). According to him, humans are the only animals capable of speech. Although the voice that communicates what is painful and pleasant is present in animals, the ability to speak to express what is beneficial and harmful, just and unjust, is unique to humans (Aristotle 2020: 1253a7). Descartes, who dominated 17th century Europe with his ideas, emphasizes in his *Discourse on Method* the characteristics that distinguish human beings as thinking beings from automatized animals. It is unique to humans to use words and signs by combining them, that is, to put words together in an appropriate order and to create a meaningful speech with them in which they can express their thoughts. In this way, Descartes argues that he has proved that animals have no intelligence and that they act according to the structure of their organs.(Descartes 2018:86).In the field of modern science, the greatest contribution to our thinking about animals came with Charles Darwin's work in the nineteenth century, which showed that humans descended from other animal species (DeGrazia 2006: 17). According to Singer, in 1871, after many scientists had come to accept his general theory of evolution, Darwin published *The Descent of Man*, which revolutionized our understanding of the relationship between our own species and non-human animals. In some other societies, the principle of respect for animals is accepted, but the killing and consumption of animals is permitted.

2. An Overview of Contemporary Debates on the Rights, Moral Status and Equal Respect of Animals

While the category of right-holders has been expanded to include human beings, animal rights are also mentioned today. The first breakthrough on the legal nature of animals emerged as a result of the acceptance that animals have the right to life in Article 4 of the Universal Declaration on Animal Welfare, which was adopted on October 15, 1978, and the regulation of animal rights with a protection mechanism at the level of law in Article 14, just like human rights (Uyumaz 2016: 139-140).

Among the pioneers in the debate on animals, Peter Singer and Tom Regan have been at the forefront of the animal welfare (Singer) and animal rights (Regan) debates. Peter Singer, who examines forms of mistreatment of animals, states that the main idea of his book *Animal Liberation* is that discriminating against living beings solely on the basis of their species is a form of prejudice and constitutes an immoral and indefensible approach such as discrimination based on race (Singer 2018: 361).

Based on Bentham's utilitarian approach, Singer argues that the only condition for a being to have any benefit is the capacity to feel pain and pleasure. According to Singer, the fact of recognizing that there are important differences between humans and animals should not prevent us from arguing that equality as a fundamental principle should be extended to animals other than humans (Singer 2018: 47). As a utilitarian, Singer emphasizes consequences and argues that the principle of equal consideration of interests as a fundamental moral principle cannot be arbitrarily restricted to individuals of our own species (Singer 2018: 39). Animals do not need rights, they need their interests not to be harmed.

So why is being the subject of a life an important idea? Because for Regan, this idea accomplishes what the other possibilities we have considered fail to do. The unique set

of qualities that make up this idea makes us all equal in a way that gives meaning to our moral equality. "Each of us is morally equal because each of us is equally someone, not something; each of us is the subject of a life, not a life without a subject" (Regan 2022: 81). Since the equal rights we enjoy are explained by our equality as individuals who are subjects of a life, and since other mammals are like us as subjects of a life, the conclusion is self-evident. Accordingly, animals too have rights, including the right to be treated with dignity (Regan 2022: 93).

3. General Outlines of Nussbaum's Capabilities Approach Advocating a "Dignified" Life for All Living Things

Nussbaum's capability approach seems to be important for protecting animals in our country and around the world, reconstructing the content of animal rights and improving the regulations on all kinds of treatment of animals mentioned in the introduction. Martha C. Nussbaum, with what she calls the "Capabilities Approach", seeks to establish a "livable" world not only for humans but for all living beings. Nussbaum's theory of justice, derived from the "Capabilities Approach" she developed with Amartya Sen, emerges as a normative theory on how a life worthy of human dignity is possible. The focus of the approach is on choice and freedom, as the most important good that societies can do for people is to provide them with freedom by offering a wide range of opportunities; it is up to individuals to make use of these opportunities (Nussbaum 2018: 34-35). The Capabilities Approach recognizes each animal species as dignified in its own right; the duty to respect this dignity cannot be derived from our duties to ourselves. While our responsibility is first and foremost to each living individual, just as it is with human beings, the important role of species in determining the quality of life forms should not be forgotten. The list of capabilities should aim to treat each life form with care and to foster the conditions appropriate to each of them (Nussbaum 2018: 179).

Conclusion

In Turkey, two important deficiencies in terms of administrative and technical structure in animal-related regulations are lack of supervision and inadequate sanctions. The lack of a healthy structure of the units related to supervision, the absence of a special supervision institution for the protection of animal welfare, the use of prison sentences in exceptional cases against mistreatment of animals and the fact that administrative fines are not deterrent for individuals are important deficiencies (Arıkan 2016: 220).

In this context, if we develop our perspective in line with Nussbaum's argument, the Capabilities approach has a broadly thought-out basis in terms of creating a theory on justice, fundamental rights and freedoms for both humans and animals. With this approach, we can foresee a world that expands the scope of "existence with dignity" for all beings in a world where many species of living beings will have the opportunity to develop. However, these regulations are not sufficient in terms of implementing current animal rights principles (Uyumaz 2016: 174). In this context, just as people in the past have tried to spread rights to larger and larger groups and there are rights that have been acquired against disadvantaged groups (such as discrimination against blacks), a radical solution can be provided for animals and a mandatory regulation can be made to remove them from the status of things. In this context, a separate unit can be established within the ministry by establishing an institutional assignment and

contacting civil society organizations regarding the treatment of animals. Necessary studies can be carried out to end animal trade, initiate an active sterilization campaign, ban the production of pets and encourage animal adoption. Studies can be developed in the scientific community to develop test methods that do not use animal

KAYNAKÇA | REFERENCES

- Arıkan, E. (2016), *Hayvan Hakları İnsan Hukuku*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Aristoteles, (2020), *Politika*, (çev. Özgüç Orhan), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Barry N. P. (2018), *Modern Siyaset Teorisi*, (çev. Mustafa Erdoğan/Yusuf Şahin), Ankara: Liberte Yayınları.
- Canetti, E. (2014) *Hayvanlar Üzerine*, (çev. Levent Konca), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Çekem, K. (2023), Faydacılığın ve Deontolojinin Ötesinde: Hayvan Etiği İçin İhtimam-Temelli Bir Çerçeve, *Kaygı*, 22 (1), 460-497, DOI: 10.20981/kaygi.1195821
- DeGrazia D. (2006), *Hayvan Hakları*, (çev. Hakan Gür), Ankara:Dost Kitabevi.
- Derrida, J. (2008), *The Animal That Therefore I am*, Edited by Marie-Luise Mallet, New York: Fordham University Press.
- Descartes R. (2018), *Yöntem Üzerine Konuşma*, (çev. Murat Erşen), İstanbul: Say Yayınları.
- Francione, G. L. (2008). *Hayvan Haklarına Giriş: Çocuğunuz mu Köpeğiniz mi?* (çev. R. Akman ve E. Gen). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Jon Nuttall J. (1997), *Ahlak Üzerine Tartışmalar-Etiğe Giriş*, (çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kaya E. (2024), *Hayvan Etiği Tartışmaları Bağlamında Türkiye'de Hayvan Hakları Üzerine Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Nussbaum M. C. (2018), *Yapabilirlikler Yaratmak-İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, (çev. Selda Somuncuoğlu), İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Olgun, H. (2020). Batı Felsefesinde Hayvanın Ahlâkî Statüsü: Francione'nin Abolisyonizmi Üzerine Bir Değerlendirme. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(25), 3916-3948, DOI: 10.26466/opus.720047
- Regan, T. (2022), *Kafesler Boşaltılsın-Hayvan Haklarıyla Yüzleşmek*, (çev. Serpil Çağlayan), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ryan D. (2022), *Hayvan Kuramı-Eleştirel Bir Giriş*, (çev. Ayten Alkan, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Singer, P. (2018), *Hayvan Özgürleşmesi*, (çev. Hayrullah Doğan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Uyumaz A. (2016). Bir Hukuk Sorunsalı Olarak Güncel Gelişmeler Işığında Türkiye'de Hayvan Hakları, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XX, Y. 2016, Sa. 3, ss. 133-184.

Elektronik Kaynaklar

Hayvanları Koruma Kanunu:
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5199&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/06/20100613-12.htm>

“Gebze'de barınağın çöp konteynerlerinde onlarca hayvan ölüsü bulundu”,
Erişim Tarihi: 11.10.2024 (<https://www.bbc.com/turkce/articles/c89l3ygdqnwo>)